

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кафедра соціальної і практичної психології

Особливості використання методу соціометрії при вивченні конфліктних ситуацій у групі молодших школярів

Курсова робота

студентки 54 групи заочної форми навчання
соціально-психологічного факультету
спеціальності «Практична психологія»

Андрущенко Вероніки Валеріївни

Науковий керівник:

Опанасюк О. Г.

Житомир
2009

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ І. Теоретичний аналіз проблеми вивчення психологічного мікроклімату колективу.	
1.1. Міжособистісні взаємовідносини в малих групах.....	4
1.2. Погляди зарубіжних вчених на проблему взаємодії та спілкування у групі.....	5
1.3. Аналіз соціометричної процедури як одного з методів дослідження психологічного мікроклімату колективу.....	9
Розділ ІІ. Методи, методика та процедура дослідження.....	16
Розділ ІІІ. Експериментальні дослідження психологічного клімату колективу молодших школярів.	
Результати проведених досліджень та їх аналіз.....	17
Підсумок.....	30
Список використаних джерел.....	31
Додатки.....	32

ВСТУП

Педагог у своїй роботі має справу не тільки і не стільки з кожним учнем окремо, скільки з різними групами, у які входять школярі: класний колектив, учнівська підгрупа, сім'я, а іноді й вулична компанія, у яку потрапив учень або група дітей. У зв'язку з цим вчителю потрібно знати основні соціально-психологічні закономірності формування груп і колективів, структуру неформальних стосунків та чинники, що зумовлюють симпатії та антипатії у середині колективу.

Колектив - група об'єднаних спільними цілями й завданнями людей, що досягла в процесі спільної діяльності високого рівня розвитку. У колективі формується особливий тип міжособистісних відносин, для яких характерні:

- 1) висока згуртованість;
- 2) колективне самовизначення;
- 3) колективна ідентифікація;
- 4) соціально значимий характер мотивації міжособистісних виборів;
- 5) висока референтність членів колективу по відношенню один до одного;
- 6) об'єктивність у покладанні й прийнятті відповідальності за результати

спільної діяльності. Подібні відносини сприяють вихованню колективістських якостей, створюють умови для всебічного й гармонічного розвитку кожного члена колективу, сприяють появі колективізму як особливої якості розвитку групи.

Актуальність вказаної проблеми полягає в тому, що важливу роль у формуванні класного колективу відіграє вчитель-класовод, який безпосередньо „формує” та спрямовує його діяльність в потрібному напрямку. Високий рівень групового розвитку проявляється в діяльності і міжособистісних стосунках, які притаманні лише колективу. Тому індекс групової згуртованості в деякій мірі характеризує діяльність педагога у напрямку формування класного колективу.

Об'єкт дослідження – особливості взаємостосунків у класному колективі молодших школярів.

Предмет дослідження – особливості виборів учнів.

Гіпотеза дослідження: використання соціометричних методик у дослідженні психологічного клімату колективу не дає повної об'єктивної картини характеру міжособистісних взаємостосунків у класі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з питання розвитку колективу та методів його дослідження, зокрема соціометрії.
2. Підібрати соціометричні методики для дослідження психологічного клімату колективу.
3. Вивчити структуру стосунків малої соціальної групи за критерієм: симпатії - антипатії.
4. Визначити напрямки подальшої корекційної та розвивальної роботи.

Методи та організація дослідження:

Для дослідження психологічного клімату колективу молодших школярів існує обмежена кількість методик: соціометрія, референтометрія.

Ми дослідили 21 дитину молодшого шкільного віку (9 - 10 років) ЗНЗ № 6 протягом листопада - грудня 2007 року.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні знань про неформальні стосунки та причини виборів учнів.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів для корекційно-розвивальної роботи педагогів з дітьми.

Надійність і валідність дослідження забезпечувались репрезентативністю вибірки (27 осіб), використанням референтометрії, як методу, що перевіряє та доповнює результати один одного, методичним обґрунтуванням вихідних позицій, адекватністю застосованих методів, кількісним та якісним аналізом отриманих даних.

Розділ I. Теоретичний аналіз проблеми вивчення психологічного мікроклімату колективу.

1.1. Міжособистісні взаємовідносини в малих групах.

Міжособистісні взаємовідносини — суб'єктивно пережиті взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно виявляються в характері і способах їх взаємних впливів, які відбуваються в процесі спільної діяльності і спілкування. Міжособистісні взаємовідносини - це система установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів та інших диспозицій, через які люди сприймають і оцінюють один одного. Ці диспозиції опосередковуються змістом, цілями, цінностями й організацією спільної діяльності та виступають основою формування соціально-психологічного клімату в колективі. У численних роботах, присвячених дослідженню груп і колективів, груповій динаміці і т.д., показаний вплив організації спільної діяльності і рівня розвитку малої групи на становлення міжособистісних відношень, а також зворотний вплив міжособистісних відношень на становлення згуртованості членів колективу.

Природа міжособистісних відносин істотно відрізняється від природи суспільних відносин: їхня важлива риса — емоційна основа. Тому міжособистісні відносини можна розглядати як фактор психологічного клімату малої групи.

Емоційна основа міжособистісних відносин включає усі види цих емоційних проявів — афекти, емоції, почуття. Але головним вважається третій компонент.

Проблема міжособистісних відносин займає в психології особливе місце. У вітчизняній психології вона в значній мірі досліджена в роботах В. Н. Мясіщева.

Фіксація міжособистісних відносин означає реалізацію більш загального методологічного принципу — вивчення об'єктів природи в їхньому зв'язку з навколишнім середовищем. Для людини такий зв'язок стає відношенням, оскільки людина в цьому зв'язку з'являється як суб'єкт, як діяч, і, отже, за словами Мясіщева, ролі об'єктів строго розподілені.

При цьому відносини можуть носити як недотичний, так і взаємозалежний характер, що безпосередньо впливає на саму людину, на її взаємини з іншими людьми і на динаміку розвитку внутрішньогрупової взаємодії в цілому.

Під взаємозалежністю в даному випадку мається на увазі спосіб, яким двоє чи більше осіб регулюють вплив на поведінку партнера в процесі взаємодії.

Він визначається шляхом установлення зразків поведінки, яких кожний з партнерів може дотримуватися, а також шляхом оцінки наслідків для всіх можливих комбінацій зразків поведінки усіх включених в спілкування.

Модель взаємозалежності в малій групі підсумовує вплив на учасників тих умінь, потреб і оцінних критеріїв, який кожен з партнерів привносить, а також манеру, у якій різні людські характери взаємодіють один з одним.

Ця модель в однаковій мірі вказує на зовнішні джерела, що знаходяться в розпорядженні партнерів, і на цільові та зовнішні обмеження, у рамках яких вони діють.

З іншої сторони модель взаємозалежності відображає загальні й індивідуальні проблеми, з якими зіштовхуються люди у своїх відносинах, і деякі доступні їм засоби для вирішення цих проблем. [3;159]

1.2. Погляди зарубіжних вчених на проблему взаємодії та спілкування у групі.

Зарубіжна психологія при вивченні малих груп досліджувала особливості міжособистісного спілкування індивідів, розглядаючи його в контексті симпатій і антипатій, байдужності й прихильності, які відчують один до одного індивіди в процесі спілкування й взаємодії.

Дослідження *емоційно-психологічних феноменів міжособистісного спілкування* є, безумовно, важливою проблемою й саме по собі не може викликати заперечень. Дійсно, врахування нюансів спілкування, особливостей міжособистісної вибірковості й переваг може виявитися дуже важливим при вивченні феноменів групового розвитку. Але самі серйозні заперечення викликає прагнення сучасних закордонних психологів (у першу чергу американських) перенести акцент із соціально-психологічного на емоційно-психологічне, тобто спроба звести суспільне буття до міжособистісних відносин, розчинити специфіку соціального й соціально-психологічного в психологічному.

Соціальні, суспільні детермінанти поведінки, спілкування й взаємодії є первинними, психологічні характеристики групових взаємин - вторинні.

Згідно думки представників групової динаміки (*М.Арґайл, Р.Бейліс, А.Зандер, Д. Картрайт*), характер і особливості міжособистісного спілкування індивідів у малих групах визначають і зумовлюють собою всі найважливіші групові характеристики. Таким чином, згуртованість групи, рівень інтегративної діяльності її членів, положення індивіда в групі, його самооцінка, рівень домагань, стійкість або конформність, здатність групи протистояти силам, спрямованим на ослаблення або розрив внутрігрупових зв'язків, тип лідерства — всі ці найважливіші характеристики нібито залежать насамперед від характеру й особливостей протікання комунікативних процесів між членами групи, або, інакше кажучи, від особливостей взаємодії індивідів. «Я ставлю знак рівності між комунікативним актом і соціальною взаємодією. [4;94]

Більше того, оскільки мова йде про обмін інформацією в процесі спілкування, я віддаю перевагу термін «комунікація» терміну «взаємодія», — пише *Т. Ньюком*.

Вирішальними критеріями для формулювання поняття «мала група», її суттєвими характеристиками автори вважають кількість, частоту й тривалість взаємодій індивідів у групі. «Частота спілкування й час призведуть до створення й згуртування груп. Один з об'єктивних критеріїв групи — частота взаємодій», — стверджує *Р. Бейлс*, один з найактивніших прихильників інтеракціоністського підходу. «Якості групи є результатом її комунікативної практики...» — підбиває підсумок циклу своїх досліджень *Т. Ньюком*.

Такий погляд на основні специфічні характеристики малих груп висвітлено у роботах *Г. Зіммеля* й *Ч. Лантухи*, які кількість, частоту й глибину взаємодій (контактів «віч-на-віч») вважали головними критеріями малих груп, розглядаючи їх як психологічне утворення.

Основними одиницями аналізу діяльності групи в *Р.Бейлса, М. Хоманса* й ін. є частота, інтенсивність контактів (взаємодій). Найважливішим індикатором положення (статусу) людини в групі, рівня її активності вони вважають кількість взаємодій або комунікативних актів, якими вона обмінюється із членами групи. Причому маються на увазі не просто взаємодії або комунікації, а взаємодії й комунікації, що мають певне емоційне забарвлення й зміст. Із цього погляду лідер, наприклад, визначається як центр комунікативної мережі групи, а величина статусу особистості в групі визначається кількістю, характером і особливостями взаємодій її з іншими індивідами. Чим більше «виборів» і «переваг» одержує особистість у процесі внутрігрупового спілкування, тим стійкіша її позиція й самооцінка, тим стійкіша сама особистість і менш піддається груповому тиску й т.д. І нарешті, при зростанні (навіть викликаному штучним шляхом) взаємодій між членами групи легше досягається однорідність орієнтації в напрямку певних об'єктів, збільшується згуртованість групи і схожість психологічних установок окремих членів.

Таким чином, найважливіші проблеми групового розвитку, джерела групової й індивідуальної активності, формування установок, норм і ціннісних орієнтацій - все це зв'язується в першу чергу з рівнем міжособистісного спілкування й емоційного забарвлення первинних зв'язків між членами групи.

Розгляд малої групи як емоційно-психологічного феномену надзвичайно звужує й обмежує можливість аналізу міжособистісних відносин з урахуванням соціальних факторів, воно призводить зрештою до простої реєстрації взаємодій, тому що не бере до уваги певної системи норм, ціннісних орієнтацій, установок, які можуть скластися в групі не на основі особливостей міжособистісного спілкування, а на реально існуючій основі - активної діяльності всіх членів групи, причому діяльності, що має суспільну значимість, певну спрямованість, характер, мету.

Серйозним прорахунком є пошуки групової активності в першу чергу в кількісному аналізі актів соціальної взаємодії. Єдність установок, норм, ціннісних орієнтацій членів, що становлять групу, яка виникає в процесі активної діяльності, і є тією основою, на якій можливе взаємне спілкування індивідів, пов'язаних загальними завданнями й цілями. Правильніше буде вважати частоту взаємодій (комунікацій) у групі наслідком, а не причиною єдності установок і ціннісних орієнтацій членів групи, єдності, до якого вона приходить у результаті спільної, що має суспільно корисну спрямованість, активної діяльності своїх членів.

Дослідження взаємодій (комунікативних актів) як процесу обміну інформацією (з погляду *Т. Ньюкома*, ляпас, наприклад, це теж комунікативний акт, своєрідний обмін інформацією), на основі якого в першу чергу виникає, як вважають *Р. Бейлс* і *Т. Ньюком*, взаємне розуміння й здатність особистостей ідентифікувати себе один з одним, розуміти ролі іншого, вимагає від психолога добре розвиненої техніки дослідження.

Фіксація взаємодій (у їхніх різних варіантах і відтінках) — процес досить складний, який потребує від спостерігача або експериментатора віртуозного володіння технікою, безперервного її вдосконалення.

На перших етапах розробки методик виміру взаємодій фіксувалися лише частота й тривалість. Спостерігач, перебуваючи в групі або за перегородкою, що дозволяла йому бачити всіх членів групи, а його від них приховувала, натискав відповідну клавішу лічильника, коли один член групи звертався до іншого.

Будь-яке звернення індивідів один до одного (як вербальне, так і у вигляді жестів) реєструвалося як акт взаємодії, оскільки в його процесі відбувався своєрідний обмін інформацією. Таку методику запропонували в 1940 р. *Чінл* і *Аренсберг*, а потім вона була значно вдосконалена *Р. Бейлсом*, увійшла в практику досліджень і стала відома в соціальній психології як «метод Бейлса».

Методика *Чінла* й *Аренсберга* фіксувала частоту й тривалість взаємодій (контактів) незалежно від їхнього змісту. А тим часом якісний аналіз взаємодій особистостей усередині групи вимагав чіткої диференціації цих взаємодій. Картина більше прояснялася, коли не просто констатували, що індивід А., наприклад, протягом робочого дня (або спостережуваного відрізка часу) мав 80 взаємодій, а індивід Б.- 100, а коли виявлялося, що із цих 80 взаємодій індивіда А. 30 фіксували оцінку того, як інші члени групи виконують роботу, 40 були спрямовані на пояснення індивідам цілей або деталей поставленого завдання, а в процесі ухвалення рішення 10 актів взаємодії супроводжувалися позитивними емоціями, тоді як в індивіда Б. з 100 взаємодій 60 фіксували оцінку його діяльності з боку членів групи, 20 були пов'язані із проханням орієнтування, а інші 20 свідчили про прояв напруженості (скрутність, занепокоєння, фрустрація). У першому випадку, незважаючи на те, що число взаємодій менше, індивід А. з'являється перед нами як лідер, у той час як індивід Б., хоча в нього число взаємодій і більше, проявляє всі ознаки «**прийнятого**».

Р. Бейлс вважає, що взаємодія відбувається тоді, коли суб'єкт робить будь-який значимий акт дії (слово, жест, акт поведінки) і коли ця одиниця є для іншого суб'єкту джерелом певної інформації, стимулом, що змушує його реагувати тим або іншим способом.

Р. Бейлс розрізняє 12 ознак поведінки при взаємодії членів груп:

- 1) прагне до солідарності, підбадьорює інших членів групи, підтримує моральний дух групи;
- 2) спокійний, відчуває задоволення, легко й невимушено тримає себе з усіма;
- 3) схвалює, мовчки свідчить про своє приєднання;
- 4) пропонує, вказує напрямок, але завжди в коректній формі;
- 5) висловлює думку, оцінює;
- 6) дає інформацію, пояснює;
- 7) вимагає інформації, просить повторити (у категоричній або м'якій формі);
- 8) цікавиться оцінкою своїх дій;
- 9) просить вказівок про можливі шляхи дій;
- 10) висловлює несхвалення, відмовляється від участі;
- 11) проявляє напруженість (скрутність, занепокоєння, фрустрацію);
- 12) проявляє агресивність, принижуючи інших, прагне підірвати моральний дух групи. [4;96]

Знаючи процентне відношення кожної з перерахованих вище категорій до загальної сукупності комунікативних взаємодій, можна скласти певне уявлення про кожного члена групи, його місце в структурі групових відносин, стверджує *Р. Бейлс*.

Таким чином, тривалість взаємодій, їхня частота й зміст стали в сучасній зарубіжній психології вихідними поняттями для аналізу малих груп і їхніх феноменів.

Розглядаючи систему *Р. Бейлса*, не можна не помітити ряду вразливих місць. У першу чергу мова йде про мотиваційну сторону будь-якої діяльності, у тому числі й будь-яких взаємодій. Система реєстрації взаємодій, запропонована *Р. Бейлсом*, залишає осторонь одну з найважливіших сторін будь-якого поведінкового акту — *вона не припускає врахування мотиваційних детермінант поведінки*.

Не знаючи, чим викликані ті або інші взаємодії, що ховаються за зовнішньою стороною їхніх проявів, важко об'єктивно судити про щирий характер взаємин, які встановлюються між членами груп у процесі спілкування, взаємодії й діяльності.

У ряді робіт переконливо показано, що розходження в мотивах, якими керуються члени групи в процесі взаємодії, приводить до різних типів комунікацій. Не знаючи цих мотивів, важко, а найчастіше й неможливо судити про особистість на основі навіть самого скрупульозного аналізу всіх категорій, які визначають зміст актів взаємодії.

Подальший розвиток техніки вимірів поставило перед дослідниками завдання розробити прийоми й засоби дослідження «внутрішнього плану» взаємодій, як однієї з форм міжособистісних відносин у групі. [4;97]

1.3. Аналіз соціометричної процедури як одного з методів дослідження психологічного мікроклімату колективу.

Для того, щоб використовувати кількісні характеристики при вивченні соціальних взаємодій у групі, поряд з підрахунком числа комунікативних актів застосовується так звана *соціометрична процедура*, або *соціометрія* (уперше запропонована в 30-х роках Д. Морено). Потім її модифікували за кордоном Е. Дженнінгс, Ж. Кляйн, Г. Криссуелл, М. Нордуей, В. Ньюстергер і ін., серед вітчизняних - І. П. Волков, Я. Л. Коломинський, Є. С. Кузьмін і ін.).

Соціометрія — це система прийомів, що дає можливість з'ясувати кількісне визначення переваг, байдужності або неприйняття, які отримують індивіди в процесі міжособистісного спілкування й взаємодії. Дані соціометричного аналізу широко використовують при дослідженні самопочуття особистості в групі, при визначенні структури первинних груп, при дослідженні способів і форм розподілу авторитету й влади в малих групах, при діагностиці рівня групової активності й т.д. [8;774]

Соціометричний метод, як зауважує К. К. Платонов, припускає аналіз свідомих відповідей членів групи на ряд поставлених питань різного типу й характеру, наприклад: «З ким би ти хотів сидіти за однією партою?»; «...готуватися разом до контрольної роботи?»; «...випускати разом стінгазету?»; «...бути в одній спортивній команді?» і т.д.

Подібні питання називають *соціометричними критеріями*, вони охоплюють різні сторони діяльності й спілкування особистостей усередині груп. Такі критерії можуть бути пов'язані з виконанням якого-небудь завдання, з навчанням, суспільними завданнями, відпочинком, спільним дозвіллям і т.д. Розрізняють *сильні й слабкі критерії вибору*. Сильні критерії стосуються найбільш важливих і значимих для випробуваного сторін його життя. Питання, які відносяться до навчання, суспільно корисної діяльності, спільного відпочинку, визначають собою сильні критерії при виборі партнера або партнерів по кожному з названих видів діяльності й взаємодії.

Слабкі критерії - це коло питань, пов'язаних із миттєвими, ситуативними факторами: виконання одноразових доручень, вибір партнера по чергуванню, грі, незапланованій прогулянці й т.д.

У роботах сучасних психологів висвітлюються наступні сильні критерії:

- 1) *рольовий* («Уяви собі, що ти капітан команди, вибери собі партнерів»);
- 2) *перцептивний* («Якщо групі буде запропоновано вибрати капітана команди, як ти думаєш, хто назве твоє ім'я?»);
- 3) *функціональний* («Ваш клас буде брати участь в змаганні клубу веселих і кмітливих. Хто з однокласників, на твою думку, може бути капітаном команди КВК?»);
- 4) *вибір «дією»* («Поклади ці листівки тим учням зі свого класу, яких ти б хотів обов'язково поздоровити з Новим роком»).

Методика «вибір дією», запропонована Я. Л. Коломинським, — одна з модифікацій традиційних соціометричних прийомів. Вибір товариша за запропонованим критерієм не обмежується словесним формулюванням в анкеті, а здійснюється дією.

У нашій вітчизняній літературі ці критерії звичайно доповнюються вибором товариша по спільній суспільно корисній діяльності («Тобі доручили провести диспут ... випустити газету... Кого зі своїх товаришів ти б взяв собі в помічники?»); по навчанню («Коли тобі що-небудь незрозуміло в домашньому завданні, до кого з товаришів ти звернешся в першу чергу?»).

У практиці соціометричного експерименту використовується як правило, 5—7 критеріїв (Н. Г. Валентинова, І. П. Волков, Є. С. Кузьмін), рідше 2—3 (К. Бак, Е. Дженнінгс, Д. Морено, Л. Фестингер).

Істотне значення для точності експерименту має число виборів, які мають досліджуватися. Вибори можуть бути *вільними (непараметричними)* («Назви тих однокласників, яких ти запросив би до собі на день народження») і *фіксованими (параметричними)* («Назви п'ять однокласників, яких ти запросиш до себе на день народження»).

В обох випадках опитуваного звичайно просять встановити послідовність свого вибору, дотримуючись порядку переваг. Порядок виборів має велике значення при аналізі характеру й закономірностей міжособистісного спілкування. Одна справа бути обраним протягом шести разів у числі перших і інше - десять разів, але в числі останніх. Одна справа, коли тебе вибирають найповажніші і авторитетні члени групи, інше - коли ту ж кількість виборів ти одержуєш від осіб з меншим престижем. У групах до 10-15 чоловік кількість виборів варто не обмежувати, у групах же до 30-40 чоловік краще робити 3-5 виборів.

Соціометрична процедура вимагає від експериментатора чіткого визначення критеріїв виборів і їхньої кількості, виходячи із цілей і завдань дослідження. Результатом цього є *картка опитування*. Вона винна бути лаконічною й гранично чіткою. Її зміст становить звернення до досліджуваного, пояснення змісту опитування, інструкцію щодо заповнення, перелік питань.

Хід соціометричних досліджень залежить також значною мірою від особистості експериментатора, від його вміння увійти в контакт із членами групи, пояснити їм зміст і важливість дослідження. Тому до таких процедур психологи приступають не відразу. Спочатку вони витрачають певну кількість часу (зазвичай від тижня до двох) на знайомство із групою. Цей період називається *соціометричною розминкою*. В ході її група й експериментатор звикають один до одного, між ними виникають відносини співробітництва й взаємодопомоги. В результаті експериментатора сприймають як «одного з нас».

Однак соціометричний аналіз може дати лише самий загальний опис цієї комунікативної мережі. Разом з тим він не просуває нас до розуміння того, чому в одних спільнотах індивід виявляється протиставленим групі, а в інших цих протиставлень не спостерігається. Залишається також невідомим, якими мотивами керувалися члену групи, вибираючи одних і відкидаючи інших, що ховається за «симпатією» і «антипатією», і чи дійсно треба зберегти як значимий критерій вибору саме «симпатію» і «антипатію», а не інші критерії.

Покладена в основу соціометричних досліджень модель групи як емоційно-психологічного феномену не дає можливості здійснювати аналіз

міжособистісних відносин людей на основі певних суспільно встановлених норм, ціннісних орієнтації й оцінок, зводячи все до реєстрації взаємодій і взаємних емоційних оцінок і потягів.

При такому специфічному підході цілеспрямована діяльність групи і її членів просто не береться до уваги, не будучи об'єктом дослідження й вивчення.

Одна з відмінних рис вимірювальних процедур у соціальній психології - їхня відірваність від реальної діяльності членів групи.

У дослідженні *Ю. В. Янотовської* була зроблена спроба вивчити «вибір у дії», включень у реальну трудову діяльність підлітків. Автор роботи припустила, що соціометричний вибір не завжди відображає дійсне відношення до того або іншого члена групи й що взаємовідносин, виявлених в результаті застосування соціометричної процедури, які можуть не збігатися з реальними, життєвими відносинами, тоді як у всіх роботах із застосуванням соціометричних методик цей зв'язок передбачається.

Для перевірки цього припущення було проведене дослідження, що складається із двох циклів. У першому циклі виявлена структура первинних колективів за допомогою одного із традиційних варіантів соціометричного методу. Групам учнів середньої школи й профтехучилища ставили запитання: «До кого зі своїх товаришів ти звернешся по допомогу у випадку утруднень?» (малася на увазі конкретна ситуація на уроці токарської справи). В іншому циклі непомітно для учнів фіксували, до кого вони насправді зверталися по допомогу на таких уроках. Перед початком трудових операцій (експеримент проводився в кілька етапів: коли оцінка за роботу не ставилася, в умовах контрольного, оцінюваного виконання завдання, і, нарешті, в умовах змагання) майстер повідомляв: «У випадку утруднень можете звертатися по допомогу до мене або один до одного».

Фіксуючи звернення за допомогою в процесі всіх експериментальних серій, *Ю. В. Янотовська* отримала чітку картину реальних взаємних виборів членів груп у процесі їх трудової діяльності.

Було отримано два ряди даних: соціометричні вибори, які автор розглядав як прогнозовані, і дійсні вибори. При їхньому зіставленні виявився ряд істотних розходжень. Якщо соціометричні (прогнозовані) вибори виявили підлітків і юнаків, віднесених до категорії «знехтуваних», то в реальних виборах така категорія була відсутня. Це означало, що в спільній суспільно корисній діяльності проявляються щирі, реальні відносини людей один до одного й вони не збігаються з отриманими на «соціометричному рівні» відносинами. У порівнянні із соціометричними виборами в умовах трудової діяльності спостерігалася перевага позитивних емоційно забарвлених зв'язків, а не негативних.

Аналіз виборів партнерів по діяльності показує, що «зірки», які одержали абсолютну більшість у соціометричних виборах, можуть потрапити в підгрупу «прийнятих», виділену на основі результатів реально здійснених виборів. У соціометричному виборі, як показала *Ю. В. Янотовська*, вирішальну роль відіграють соціальні очікування групи.

У ситуації діяльності вибір передбачає прогноз взаємних виборів, що ґрунтується не тільки на відношенні досліджуваного до партнера по діяльності («Я хочу вибрати його»), але й на оцінці можливого результату («Як хтось поставиться до того, що його виберу я?»). У реалізації вибору вирішальну роль можуть відігравати всілякі мотиви: престижність, самоствердження тощо.

Прагнення психологів, які займаються соціометричними дослідженнями, встановити за допомогою процедури вибору симпатії й антипатії членів групи (що відповідає уявленням про групу як емоційно-психологічний феномен) неминуче виводить за рамки експерименту проблему виявлення більш значимої системи міжособистісних відносин, які характеризують групу як соціально-психологічну спільність. Справді, симпатія й антипатія досить хитка підстава для аналізу природи, сутності й механізмів групової взаємодії. «Відносини між людьми, — пише *М. Аргайл*, — опосередковані багатьма факторами, а соціометричний вибір торкається лише невеликої частини свідомих складових у цих відносинах».

Відомо, що взаємодія людини як особистості з навколишнім середовищем складається і здійснюється в системі об'єктивних відносин у її виробничому й соціальному житті.

За реальними зв'язками, що об'єктивно складаються в процесі взаємин людей і які мають об'єктивний характер, ми виявляємо складну систему очікувань, взаємного інтересу один до одного, різних позицій, у яких закріпилися міжособистісні установки.

Навіть поверхнєве знайомство із соціометрією дозволяє помітити, що відповіді випробуваних можуть і не містити в собі реального мотиву вибору, часто можуть не сприяти розкриттю реальних мотивів, навіть замінювати справжні мотиви мотивуваннями.

Перед дослідниками постає питання, як виявити в групі справжню внутрішню динаміку взаємин, що залишається схованою й невидимою для соціометричних методів, які дозволяють виявити більш швидко й виразно, чим просте спостереження, лише зовнішню сторону цих відносин. Зовнішня картина внутрігрупової взаємодії може розглядатися як наслідок невидимих глибинних відносин між членами групи, але соціометрія не наближає нас до з'ясування причин переваг та ізоляції.

Мотивація соціометричного вибору.

У зв'язку із цим виникає важливе соціально-психологічне завдання, яка повинна бути включена в соціометричне дослідження — виявлення *мотиваційного ядра вибору* в міжособистісних відносинах, тобто виявлення мотивів, за якими особистість готова здійснювати емоційний (а також і діловий) контакт із одними членами групи й відкидати інших.

При прямій постановці питання важко сподіватися на щирі відповіді, до того ж індивід сам може не усвідомлювати, чому він обирає одного й відкидає іншого. Тому важливе значення для зазначених цілей здобуває експериментальне виявлення мотивації міжособистісних виборів на підставі непрямих даних. З'ясування мотиваційного ядра вибору в системі міжособистісних відносин є прикладом удосконалювання й поглиблення соціометричних тестів.

Завдяки введенню методичної процедури виділення мотиваційного ядра виникає можливість перейти від дослідження поверхневого шару спілкування до дослідження більше глибинних його шарів. Сукупність міжособистісних відносин у тій формі, у якій вона відбувається в соціометричному дослідженні, звичайно служить основною структурною характеристикою досліджуваної групи.

Що ж являє собою сам *соціометричний зріз*, тобто та інформація, що зосереджена в матрицях вибору і соціограмах? Чи отримуємо ми з його допомогою фундаментальну картину або виявляємо лише недиференційований за своєю природою поверхневий шар взаємин?

Припустимо, школяреві, не підготовленому до складного диктанту по пройденому матеріалі, надані право вільного вибору товариша по партії. У тому випадку, якщо школяр насамперед сподівається на допомогу сусіда, неважко уявити його вибір. У першу чергу він хотів би сидіти з Гарбузовим, тому що той, звичайно, все напише правильно і без вагань надасть допомогу, у другу чергу вибрав би Берізкіна, який хоча й допоможе, але без усякого бажання... на п'яте місце поставив би Зайцева: той, безумовно, захоче допомогти, але й сам може все наплутати, і, нарешті, останнє місце відвів би для того, хто не тільки не поділиться знаннями, але й повідомить учителя, що йому «заважають».

Звичайно, якийсь один мотив, розглянутий сам по собі, лише в рідких випадках може бути надійною основою всіх виборів відповідно до соціометричної інструкції. Рішення щодо мотиваційних джерел вибору в колективі повинно бути отримане при розгляді досить загальних потреб особистості, що розвивається, таких, як потреба керуватися ціннісними орієнтаціями референтних груп, як потреба у відносинах відповідальної залежності, потреба в емоційній близькості з невеликим числом особливо значимих друзів, потреба в підтримці високого статусу в колективі, потреба в ідентифікації себе з колективом і самовираженні в ньому й т.д.

Під мотиваційним ядром вибору розуміється система мотивів, що утворює психологічну основу індивідуальної переваги, що проявляється індивідами в соціометричному експерименті. Припустимо, нас цікавить співвідношення потреб у спілкуванні й у спільній з товаришами практичній діяльності. У житті школяра, наприклад, ці потреби виступають у єдності. Виникає питання про їхню порівняльну цінність при соціометричному виборі. Перша з потреб може бути представлена, припустимо, стійкою орієнтацією школярів на наступні якості товаришів: «Із цією людиною завжди можна поділитися своїми радостями й прикростями»; «З ним завжди є про що поговорити»; «Йому можна довірити таємницю». Потреба в спільній практичній діяльності може бути представлена у формі наступних підстав вибору: «На цю людину завжди можна покластися»; «Він у важку хвилину знайде правильне рішення»; «Якщо він що-небудь обіцяє, то зробить неодмінно»; «Він багато чого вміє й ніколи не відмовить у допомозі». Всі ці якості можуть бути мотивами вибору в соціометрії.

Яка ж група якостей, що мотивують вибір, найбільш значима в цьому

випадку для школяра? Відповідь на поставлене питання можна знайти при зіставленні соціометричного ранжирування й оцінки однокласників по кожному із зазначених достоїнств. Застосуємо одну з найбільш поширених соціометричних інструкцій: випробуваний повинен відповістити на запитання: «З ким би ти хотів залишитися в класі, якщо клас буде розформований?» Відповідно до інструкції школяр розташовує всіх своїх однокласників у порядку переваг від найбільш бажаних до найменш бажаних. Далі експериментатор (з інтервалом у кілька днів) пропонує школярам оцінити своїх товаришів по кожному з тих достоїнств, які входять у згадані нами дві групи якостей. Наприклад: «Чи можна із цим товаришем поділитися своїми переживаннями й почуттями?»), в іншій - за наступним («Чи можна очікувати від цього товариша допомоги у важку хвилину?») і т.д. У такий спосіб всі якості стануть підставами для ранжирування.

Високі значимі коефіцієнти дозволяють прийняти гіпотезу про те, що відповідні особистісні достоїнства членів групи можуть входити в мотиваційне ядро вибору в соціометричному експерименті, і про те, що вони ж мотивують індивідуальну перевагу.

Якості, тестовані на входження в мотиваційне ядро, можуть бути пред'явлені випробуваному в істотно різних формах. Так, особистісні достоїнства, які повинні бути оцінені кожним досліджуваним, можуть бути задані як окремі якості в їх відносно абстрактній формі (добрий, розумний, чесний, справедливий). Тоді особистість, що здійснює оцінку, бачить товариша як би з боку. Разом з тим ці ж якості можуть виступати в комплексній формі («Я знаю його як дуже чесну людину, ця людина мені здається уважною і чуйною, я завжди можу звернутися до нього за допомогою»). Досліджувані вказують, до кого в їхньому класі кожне із цих висловлень ставитися в першу чергу, у другу й т.д. Нарешті, якості можуть бути задані завуальовано. У цьому випадку досліджуваному пропонують ознайомитися зі змістом невеликих історій, у яких описані вчинки й наміри людей у різних ситуаціях. Поведінка героя в кожній із цих ситуацій характеризує його з якоїсь певної сторони, виявляючи в ньому такі риси, як, наприклад, сміливість, чесність, рішучість і т.д. Досліджуваний повинен відповістити на запитання: хто з його товаришів у першу чергу міг би в подібній ситуації поводитися так само, як герой історії? і т.д. Після того як всі досліджувані оцінені, учасники експерименту повинні вказати, як вони розуміють кожну із цих ситуацій і які риси особистості розкриваються в них.

При обробці матеріалу експериментатор встановлює мотиваційне ядро вибору. Виявлення мотиваційного ядра переваг виявляється корисним щоразу, коли виникає питання, чому соціометрична картина в даній групі саме така; чому такий-то член групи обрав такого-то; чому деяка частина групи значитися в категорії «зірок», а інша — у числі «знехтуваних». Важливість відповідей на ці питання для соціальної психології безсумнівна.

Так, експериментально встановлено, що зміст мотиваційного ядра вибору партнера в структурі міжособистісних відносин може служити показником того рівня, якого досягла дана група як колектив. Вибір на початковій стадії

формування групи характеризується безпосереднім емоційним забарвленням, а орієнтації у виборі партнера при цьому спрямовані більшою мірою на зовнішні сторони обраного (товариськість, зовнішня привабливість, манера одягатися й т.п.), чим на глибокі внутрішні особистісні риси. Вибір же в групі більш високої стадії розвитку здійснюється не тільки на підставі почуттів, що виникають при першому враженні, але й виходячи з оцінки більш глибоких особистісних якостей, які проявляються у спільній діяльності й у значимих для особистості вчинках. Якщо на початку процесу групової диференціації орієнтація на якості, що виражають відносини до інших людей, носить чисто особистісний характер, то з розвитком групи ці мотиви вибору поповнюються соціальним змістом.

На перших, початкових етапах розвитку новостворених груп при виборі партнера члени групи виходять із емоційно-особистісних симпатій, то потім у міру становлення колективу зміст мотиваційного ядра змінюється - вибори обумовлені орієнтацією не на зовнішні достоїнства особистості, а на її моральні й ділові якості. У міру розвитку групи як колективу підвищується статус, «ціна» таких якостей особистості, які характеризують світогляд і відношення до праці, тобто особливостей, що формуються й проявляються в спільній діяльності.

Розділ II. Методи, методика та процедура дослідження.

Для вивчення міжособистісних відносин в малих групах розроблений цілий арсенал різних технік. Так, для вивчення взаємовідносин усередині групи існують такі методи:

- 1) референтометричний;
- 2) соціометрія;
- 3) вибір в дії;
- 4) оцінка товаришу;
- 5) що важливіше;
- 6) скільки голів, стільки думок тощо.

Проведення соціометричного тесту у молодшому шкільному віці має ряд суттєвих особливостей. Дитині важко вербалізувати своє ставлення до однокласників, користуючись абстрактною фразою "Якщо...,то,," (Наприклад, "Якщо б у Тебе зараз був День народження, то кого зі свого класу Ти запросив би до себе на свято?"), тому стандартна процедура соціометричного вибору у словесній формі замінюється вибором у дії.

Детальний опис соціометричної методики розміщений у додатку 1.

Розділ III. Експериментальні дослідження психологічного клімату колективу молодших школярів.

Результати проведених досліджень та їх аналіз.

Ми провели соціометричне дослідження психологічного клімату колективу молодших школярів. Представлений опис соціометричної методики, вміщеної у додатку 1, розрахований на дошкільний та молодший шкільний вік. Досліджуючи класний колектив 4 класу, ми спростили хід дослідження, замінивши письмовими відповідями дітей у спеціальних бланках.

Спочатку ми провели соціометричне дослідження групи за критеріями „симпатії-антипатії” у сфері навчальної діяльності та дозвілля, а через 6 тижнів ретестове дослідження.

Соціоматриці та соціограми вміщені у додатку 2.

Характеристика міжособистісних стосунків у групі

1. Виявлення соціометричних зірок у групі

Статус соціометричних зірок за даними тесту та ретесту в обох видах діяльності посідали лише дівчата.

Соціометричні зірки у сфері навчальної діяльності за даними тесту та ретесту частково не співпадають: за даними тесту соціометричними зірками є Баранова Ольга і Присяжнюк Тетяна, а за даними ретесту ними є Присяжнюк Тетяна, Клімова Надія і Мацюк Ганна. Як видно, коло соціометричних зірок розширилось, що показує динаміку розвитку відносин у групі. Наявність Мацюк Г. у колі соціометричних зірок за даними ретесту свідчить про можливе підвищення авторитету дівчини у групі. Можливо, і Клімова Н. посіла б статус соціометричної зірки за даними тесту, однак вона не була присутня під час його проведення, а учням була дана вказівка обирати лише присутніх членів групи.

Соціометричні зірки у сфері дозвілля за даними тесту та ретесту не співпадають взагалі: за даними тесту соціометричними зірками є Кобернюк Анна, Мацюк Ганна і Присяжнюк Тетяна, а за даними ретесту ними є Баранова Ольга і Клімова Надія. Такі результати можуть свідчити як про зміну вподобань членів групи, так і про необ'єктивність зробленого вибору.

Можемо спостерігати відповідність між соціометричними зірками у сфері навчальної діяльності і у сфері дозвілля: Баранова О., Клімова Н. і Присяжнюк Т. посіли такий статус у двох сферах діяльності учнів. Це свідчить про їх міцний авторитет у групі та різноманітність взаємозв'язків між цими ученицями та членами групи.

Однак відповідність між зірками у тесті та ретесті не зберігається. Присяжнюк Т. посіла статус соціометричної зірки у різних сферах діяльності за даними тесту, а за даними ретесту вона є зіркою лише у сфері навчання. Баранова О. є зіркою за даними тесту у сфері навчання і ретесту у сфері дозвілля, вона не посіла це місце після ретесту у сфері навчання і тесту у сфері дозвілля. Клімова Н. є соціометричною зіркою в обох сферах діяльності лише після ретесту. Такі результати після ретесту можна пояснити її відсутністю під час проведення тесту, а послідовністю виборів в обох сферах - високим авторитетом серед членів

групи. Мацюк Г. є соціометричною зіркою у сфері навчальної діяльності лише після ретесту і у сфері дозвілля після тесту - спостерігаємо непослідовність виборів учнів та нестійкість лідерських позицій учениці в колективі. Кобернюк А. посіла статус соціометричної зірки лише після тесту у сфері дозвілля, тому цей статус можна вважати швидше випадковістю, ніж закономірністю.

У класі немає таких учнів, які б під час усіх чотирьох досліджень посідали статус соціометричної зірки. Однак є чотири учениці - Баранова О., Клімова Н., Мацюк Г. і Присяжнюк Т. -, які після декількох досліджень поспіль були соціометричними зірками. Баранова О. посіла таке місце після тесту і ретесту у сфері навчальної діяльності, що свідчить про міцність її авторитету та об'єктивність і послідовність вибору однокласників, а також після ретесту у сфері дозвілля; під час тесту у сфері дозвілля вона посіла статус тих, кому надають перевагу. Клімова Н. посіла статус зірки після ретесту в обох сферах діяльності, що свідчить про її різнобічний вплив на однокласників. Така послідовність у виборі однокласників ймовірно могла б проявитися і під час проведення тесту, якби Клімова Н. була тоді присутня. Мацюк Г. посіла статус зірки після тесту у сфері дозвілля і ретесту у сфері навчальної діяльності, що свідчить про вагання однокласників при виборі на її користь та незміцнілий авторитет; після тесту у сфері і ретесту у сфері дозвілля вона посідала місце тих, кому надають перевагу. Присяжнюк Т. посідала статус соціометричної зірки після тесту в обох сферах діяльності і тих кому надають перевагу після ретесту в обох сферах діяльності; це свідчить про послаблення її авторитету серед однокласників, причиною цього могла бути зміна вподобань учнів, можливо, в основному через прихильність до Клімової Н.

Офіційним лідером групи - її старостою - є Мацюк Ганна. За даними чотирьох досліджень вона отримала такий груповий статус: відповідно до тесту у сфері навчальної діяльності - статус тої, кому надають перевагу, відповідно до ретесту - статус соціометричної зірки; відповідно до тесту у сфері дозвілля - статус соціометричної зірки, відповідно до ретесту - та, кому надають перевагу. Отже, у класі немає відповідності між офіційним і неофіційним лідером групи.

2. Аналіз особливостей міжособистісних стосунків досліджуваних зі статусом „знехтуваний" та „ізолюваний".

У коло знехтуваних та ізолюваних в обох сферах діяльності потрапляють вже і хлопці, і дівчата.

Знехтувані та ізолювані за результатами попередніх і повторних досліджень не співпадають. За даними тесту у сфері навчальної діяльності ізолюваних не було, а в коло знехтуваних потрапили 5 дівчат і 3 хлопців: Бучушкан Лідія, Володько Людмила, Довбиш Неля, Міненко Тетяна, Михненко Вікторія, Федірко Тетяна, Вербівський Руслан, Матвєєв Віталій, Нацевич Євген. Ретест у цій же сфері діяльності виявив ізолюваних членів групи: у це коло потрапила Матвієнко Олеся. Ця дівчина сумлінно навчається, старанна, однак некомунікабельна та сором'язлива, важко йде на контакт, тому і не впливається в учнівський колектив. За даними ретесту знехтуваними залишилися Михненко В., Вербівський В., Матвєєв В. та Нацевич Є. Це свідчить про об'єктивність вибору однокласників та міцність зайнятих позицій цими учнями, можливо, на вибір учнів

впливала і стереотипність мислення. Знехтувані учні погано навчаються, порушують поведінку, особливо Матвеев В., із не дуже заможних родин, мають малий авторитет серед учителів, що, ймовірно, зумовило такий вибір однокласників. З кола тих, кому надають перевагу, у коло знехтуваних після ретесту потрапили Корнійчук Тетяна, Шелест Ірина, Гончаренко Сергій, Нестеренко Віктор.

Серед дівчат це спричинилось, мабуть, зміною неофіційного лідерства, а серед хлопців - посиленням негативного ставлення до цих учнів з боку дівчат.

У сфері дозвілля за даними попереднього і повторного дослідження ізольовані та знехтувані не співпадають. Відповідно до тесту ізольованою є Володько Людмила, а відповідно до ретесту - Матвієнко Олеся. Тест у сфері дозвілля виявив таких знехтуваних: Бучушкан Лідія, Довбиш Неля, Михненко Вікторія, Федірко Тетяна, Шелест Ірина, Вербівський Руслан, Гончаренко Сергій, Матвєєв Віталій, Нацевич Євген. Ретест допоміг виявити постійних знехтуваних у сфері дозвілля: Михненко В., Шелест І., Вербівський В., Гончаренко С., Нацевич Є. Долучилися до них Володько Людмила, Корнійчук Тетяна, Александрович Микола. Такий вибір відображає позитивно-негативну тенденцію у динаміці розвитку колективу: Володько Л. покращила свій статус, а статус Корнійчук Т. і Александровича М. погіршився. Такий процес характеризує групу як живий організм, який постійно розвивається, дає змогу розвиватися кожному членові колективу і об'єктивно ставиться до офіційних та неофіційних лідерів.

Певною мірою зберігається відповідність між знехтуваними та ізольованими у різних сферах у тесті та ретесті. Зберігають за собою статус знехтуваного після першого і повторного дослідження у навчанні і дозвіллі Михненко В., Вербівський Р., Матвєєв В., Нацевич Є. Отже, за ними міцно закріпився статус знехтуваного, вибір учнів є об'єктивним та послідовним. Статус ізольованого остаточно виявився лише після ретесту в обох сферах, його посіла Матвієнко О. Результати дослідження показують, що знехтувані учні не прагнуть покращити свій груповий статус. Решта знехтуваних учнів (Бучушкан Л., Володько Л., Міненко Т., Корнійчук Т., Шелест І., Гончаренко С., Нестеренко В.) змінювала свій статус, про що свідчать проведені дослідження.

Бучушкан Л. покращила свій статус після ретесту в обох сферах: вона перейшла в коло тих, кому віддають перевагу. Володько Л. також покращила свій статус: у сфері навчальної діяльності після ретесту перейшла від знехтуваних до тих, кому надають перевагу, а в сфері дозвілля - від ізольованих до знехтуваних. Міненко Т. після ретесту в обох сферах остаточно закріпилася в колі тих, кому надають перевагу. Груповий статус Корнійчук Т. після ретесту в обох сферах погіршився: у навчанні і дозвіллі з кола тих, кому надають перевагу, вона перейшла у коло знехтуваних. Статус Шелест І. також знизився - після проведення ретесту вона є знехтуваною і в навчанні, і в дозвіллі, тоді як за даними тесту була знехтуваною лише у сфері дозвілля. Гончаренко С. погіршив свій груповий статус у навчанні, і після ретесту в обох сферах діяльності посів місце знехтуваного. Статус того, кому надають перевагу у сфері дозвілля Нестеренко В. зберіг після обох досліджень у сфері дозвілля, а в навчанні перейшов із кола тих, кому віддають перевагу у коло знехтуваних. Отже, динаміка розвитку колективу проходить у двох напрямках - змінюються представники кола тих, кому надають перевагу, і кола знехтуваних. Це відбувається як серед дівчат, так і серед хлопців. Матвієнко О., яка має статус ізольованої послідовна у своїх позитивних виборах: вони спрямовані на Володько Л., Кобернюк А. і Троянчук О. як в навчанні, так і в дозвіллі. Це ті учениці, яким надають перевагу.

Учні із постійним статусом „знехтувані” менш послідовні у своїх симпатіях щодо виборів членів групи, а їх вибір щодо статусних груп спрямований на „зірок”, „тих, кому надають перевагу” і „знехтуваних”. У сфері навчання після першого дослідження спостерігається така картина: найбільше - шість позитивних односторонніх виборів було спрямовано на „тих, кому надають перевагу”, чотири односторонні вибори - на „зірок”, три односторонні вибори - на „знехтуваних”, два взаємних позитивних вибори „знехтуваний” - „той, кому надають перевагу”.

Отже, знехтувані учні прагнуть завоювати собі авторитет, підвищити свій статус, вони симпатизують тим, хто добився успіху, ці учні не хочуть мати такий низький статус. А ті учні, які дружать з „тими, кому надають перевагу”, а самі при цьому залишаються на статус нижче (Михненко В., Вербівський Р.), цінять насамперед стосунки, а не груповий авторитет, вони задоволені своїм місцем в групі і не є амбітними.

Після ретесту у сфері навчання пріоритети щодо групових статусів у виборі залишились майже тотожні, однак змінилися самі представники груп. Михненко В. продовжує обирати „зірку” Баранову О. дружити із Шелест І. (яка після ретесту перейшла в коло знехтуваних), однак надала перевагу неофіційному лідеру „зірці” Клімовій Н. при попередньому виборі офіційного лідера Мацюк Г., яка залишилась і офіційним, і неофіційним лідером під час ретесту. Це свідчить про нестійку позицію Вікторії по відношенню до лідерів, про її корисливе ставлення до них, про відсутність стійкої власної думки. Вербівський Р. продовжує обирати Боровича В., який зберігає свій статус „того, кому надають перевагу”, односторонній вибір „знехтуваного” Нацевича Є. замінюється дружбою з ним, а дружба з Омеляновим В. („той, кому надають перевагу”) замінюється дружбою зі знехтуваним Матвєєвим В. Отже, як показує ретест, Вербівський Р. став ближче спілкуватися з Нацевичем Є., який стоїть з ним на одному груповому рівні, знехтував дружбою з більш авторитетним товаришем, що говорить про зміцнення внутрігрупових стосунків у колі „знехтуваних”. Матвєєв В. продовжує обирати Боровича В. („той, кому надають перевагу”), Присяжну Т., не дивлячись на те, що вона знизилася свій груповий статус, дружить із „знехтуваним” Вербівським Р. Отже, вибори Матвєєва В. послідовні і продиктовані симпатією, а не впливом колективної думки чи стереотипів.

Найменш послідовним за результатами ретесту виявився Нацевич Є., який повторив лише один попередній вибір - „зірка” Баранова О., замість „знехтуваного” Матвєєва В. обрав Бучушкан Л. („та, якій надають перевагу”), односторонній вибір Боровича В. („той, кому надають перевагу”) замінив на дружбу із „знехтуваним” Вербівським Р. Вибір хлопцем Бучушкан Л. можна пояснити симпатією до неї, а дружба з Вербівським - зміцнення внутрігрупових стосунків. Непостійні члени статусної групи „знехтувані” також в основному спрямовують свій вибір на „тих, кому надають перевагу” (Міненко Т. дружить із представницями цього кола - Мацюк Г. та Корнійчук Т.), поодинокі вибори „зірок” (зокрема, Бучушкан Л. дружить із „зірками” Барановою О. та Присяжнюк Т.), один внутрігруповий односторонній вибір Довбиш Н. - Федірко Т.

Після ретесту Корнійчук Т., яка понизила свій статус продовжує дружити з Мацюк Г. („зіркою“) і Міненко Т. („та, кому надають перевагу“), що свідчить про міцність стосунків між дівчатами. Однак, за даними тесту, її односторонній позитивний вибір Кобернюк А., яка була з Корнійчук Т. на одному рівні, змінився вибором „зірки“ Клімової Н., адже Кобернюк А. була лише „тією, кому надають перевагу“ (за даними ретесту). Такі результати свідчать, що дівчина має і певні амбіції щодо підвищення свого статусу за рахунок симпатії до „зірок“ і схильна до зради у дружбі.

Позитивні вибори у сфері дозвілля після обох досліджень серед постійних знехтуваних і при порівнянні цих результатів із результатами у сфері навчання мають тенденцію до схожості, однак є і багато відмінностей. Загальна тенденція - учні із статусом „знехтувані“ у сфері дозвілля також обирають „зірок“, „тих, кому надають перевагу“, поодинокі випадки внутрігрупових односторонніх та взаємних позитивних виборів. Повністю повторюються в обох сферах діяльності після чотирьох досліджень такі позитивні односторонні вибори, спрямовані від „знехтуваних“: Михненко В.

- Баранова О. („зірка“), Вербівський Р. - Борович В. („той, кому надають перевагу“), Нацевич Є. - Баранова О. („зірка“). Постійним є взаємний позитивний вибір Михненко В. - Шелест І. (під час трьох досліджень - „знехтувана“). Отже, ці вибори є найоб'єктивнішими і найпослідовнішими, виявляють глибоку симпатію з боку „знехтуваних“. Зокрема, можна зробити висновок, що вибір Михненко - Баранова ґрунтується на повазі до авторитету неофіційного лідера та прихильності до громадської думки, вибір Вербівський - Борович - на міцній повазі до чоловічого авторитету, Нацевич

- Баранова - на симпатії не як до неофіційного лідера, а як просто до дівчини.

Можна зробити висновок, що позитивні вибори з боку „знехтуваних“ в обох сферах діяльності співпадають, є послідовними та виваженими, свідчать про намагання цих учнів покращити власний груповий статус, а також про намагання деяких „знехтуваних“ зміцнити внутрігрупові взаємини.

При здійсненні негативних виборів послідовною залишилася лише „ізолювана“ Матвієнко О.: і в навчанні, і в дозвіллі вона обирала „знехтуваних“ Гончаренка С. і Матвєєва В. і „того, кому надають перевагу“ - Боровича В.

Немає жодної послідовності серед „знехтуваних“ при здійсненні негативних виборів у всіх видах діяльності. Загальною тенденцією при здійсненні негативних виборів є вибори, спрямовані на коло „знехтуваних“ та „тих, кому надають перевагу“, одиничним є негативний вибір, спрямований на сферу „ізолюваних“ та „зірок“ (лише у сфері дозвілля). Негативні вибори, здійснені „знехтуваними“ у сфері навчання і дозвілля, за даними тесту, не співпадають як у кількісному співвідношенні щодо вибору статусних груп, так і щодо вибору самих членів групи: негативний вибір на коло „знехтуваних“ у сфері навчання перевищує відповідний вибір у сфері дозвілля (9 і 7 виборів відповідно), здійснено один негативний вибір на коло „ізолюваних“ та „зірок“ лише у сфері дозвілля, однаково по три вибори припадає на „тих, кому надають перевагу“.

При виборі „знехтуваними" власне членів групи під час тесту у сфері навчання і дозвілля послідовним виявився Вербівський Р.: його негативні вибори двічі були спрямовані на Володько Л., Довбиш Н. і Федірко Т. Матвеев В. повністю розмежовує свої негативні вибори у сфері навчання і дозвілля. Нацевич Є. двічі обирає лише Гончаренка С., а Михненко В. двічі обирає Корнійчук Т. і Міненко Т. У сфері дозвілля вона єдина зробила негативний вибір на офіційного лідера Мацюк Г., що може вважатися як радикальною антипатією до Мацюк Г., несприйняттям офіційного лідерства або як незакономірна випадковість.

За даними тесту у навчанні і дозвіллі, можна зробити висновок, що більшість знехтуваних учнів розділяють сферу навчання і дозвілля і свої негативні пріоритети у цих сферах. Лише Вербівський Р. відчуває неприховану неприязнь до Володько Л., Довбиш Н. і Федірко Т., негативно обираючи їх двічі. Менша кількість негативних виборів на коло „знехтуваних" у сфері дозвілля дозволяє припустити, що учні більш прискіпливо обирають оточуючих для сфери навчання, ніж для сфери дозвілля.

Негативні вибори, здійснені „знехтуваними" в обох сферах діяльності, за даними ретесту, майже однакові у кількісному співвідношенні щодо вибору статусних груп: однаковим є негативний пріоритет на коло „тих, кому надають перевагу" (по 5 виборів відповідно), негативний вибір на коло „знехтуваних" у сфері навчання мінімально переважає (7 і 6 виборів відповідно), один негативний вибір, спрямований на „ізолюваних". При виборі власне членів групи під час ретесту у сфері навчання і дозвілля послідовним був вже Матвеев В.: він двічі негативно обирав Гончаренка С., Нацевича Є., Міненко Т. (потрібно зауважити, що ретест виявив ворожнечу між Матвеевим В. і Міненко Т. в обох сферах діяльності). Вербівський Р. і Нацевич Є. також були майже послідовними у негативному виборі у сфері дозвілля і навчання - вони здійснили по два однакових вибори: Вербівський двічі обирав Міненко Т. і Шелест І., а Нацевич Є. - Александровича М. і Боровича В., Михненко В. послідовною залишилась лише при виборі Гончаренка С.

За даними ретесту у сфері навчання і дозвілля, можна констатувати, що учні вже менше розподіляють антипатію по сферах діяльності, вони стають все більш категоричними при здійсненні негативного вибору. Кількісне вирівнювання негативних виборів на коло „тих, кому надають перевагу" і збільшення цієї цифри у порівнянні з даними тесту (3 і 5 виборів відповідно) водночас із зниженням кількості негативних виборів на коло „знехтуваних" у порівнянні з даними тесту (9 і 7, 7 і 6 відповідно), дає змогу констатувати, що відбулося внутрігрупове згуртування у колі „знехтуваних" та зростання ворожнечі з їхнього боку до „тих, кому надають перевагу".

Ретест у сфері навчання не підтвердив здійснених виборів при проведенні тесту. Лише Вербівський Р. підтвердив свій негативний вибір Володько Людмили. Більшу послідовність при здійсненні негативних виборів виявив ретест у сфері дозвілля: Нацевич Є. підтвердив свій негативний вибір Гончаренка С., а Михненко В. підтвердила свою антипатію до Мацюк Г. Однак це не загальна

тенденція, а окремий випадок, тому результати ретесту у сфері дозвілля також констатують непослідовність негативних виборів у порівнянні з даними тесту.

Дітей, які б відмовились зробити позитивний чи негативний вибори, немає.

3. Аналіз рівня групової згуртованості.

У класі немає таких дітей, які б після усіх досліджень отримали лише позитивні або лише негативні вибори. Позитивні і негативні вибори після усіх досліджень отримало 11 учнів, тому що Михненко В., Присяжнюк Т., Вербівський Р., Ковтонюк С., Нацевич Є., Бучушкан Л., Клімова Н., Троянчук О. хоча б після одного дослідження не отримували негативного вибору, а Володько Л. і Матвієнко О. - позитивного; Омелянов В. і Федірко Т. отримали і позитивні, і негативні вибори, але були відсутні під час проведення останніх двох досліджень, тому їх також не зараховуємо.

Офіційним лідером у класі є Мацюк Ганна (вона була обрана учнями „зіркою” також при проведенні тесту у сфері дозвілля і при проведенні ретесту у сфері навчання), а неофіційними лідерами є Баранова О. (за даними тесту і ретесту у сфері навчання, ретесту у сфері дозвілля), Присяжнюк Т. (за результатами тесту у сфері навчання і дозвілля), Присяжнюк Т. (за результатами тесту у сфері навчання і дозвілля), Клімова Н. (відповідно до ретесту у сферах навчання і дозвілля); Кобернюк А. не можна вважати неофіційним лідером тому що вона була соціометричною зіркою лише одноразово - за результатами тесту у сфері дозвілля. Зв'язок між офіційним лідером та неофіційними існує. В основному це зв'язок негативний: негативний взаємний зв'язок між Мацюк Г. і Барановою О. простежується у трьох дослідженнях - у ретесті у сфері навчальної діяльності, в тесті і ретесті у сфері дозвілля; негативний односторонній з боку Баранової О. у тесті навчальної діяльності і з боку Клімової Н. у ретесті сфери дозвілля; позитивний односторонній простежується лише з боку Присяжнюк Т. у тесті дозвілля і ретесті навчання. На будь-який контакт з Присяжнюк Т. і Клімовою Н. офіційний лідер не йде. Отже, найнапруженіша боротьба за офіційне лідерство ведеться з боку Баранової О., що проявляється у формі ворожнечі з офіційним лідером. У свою чергу з неофіційних лідерів Мацюк Г. найбільше остерігається Баранової О., що також проявляється у формі ворожнечі до неї. Найнапруженіша боротьба ведеться між ними у сфері дозвілля, зокрема за авторитет серед хлопчачої аудиторії та за керівні ролі у різноманітних розважальних заходах, хоча лідерство у сфері навчання для Баранової О. також важливе. Односторонній позитивний вибір Присяжнюк Т. на користь офіційного лідера у тесті сфері дозвілля і у ретесті сфери навчання може свідчити про намагання неофіційного лідера створити міцний і здоровий актив класу і про неамбіційне ставлення дівчини до влади у колективі. Односторонній негативний вибір Клімової Н. у сфері дозвілля у бік офіційного лідера може свідчити про боротьбу за збереження позицій у цій сфері, лідерство у сфері навчання для Клімової не суттєве.

Відстороненість Мацюк Г. від решти неофіційних лідерів можна пояснити тим, що або вона не вважає їх сильними суперниками, або не бажає напружувати ситуацію, маючи і так вже одного ворога. Зв'язки між неофіційними лідерами також існують: двосторонній позитивний між Барановою О. та Присяжнюк Т. у тесті сфери навчання, односторонній

позитивний вибір Баранова О. - Присяжнюк Т. на користь останньої у тесті навчальної діяльності; двосторонній позитивний між Барановою О. та Клімовою Н. у ретесті сфери навчання і дозвілля. Між Клімовою Н. та Присяжнюк Т. жодних контактів немає. Аналізуючи контакти між неофіційними лідерами, можна констатувати, що дружба між Барановою О. та Присяжнюк Т. не справжня, тому що базується на корисливих інтересах у сфері навчання з боку Баранової О. по відношенню до Присяжнюк Т., про що дає підстави говорити вище наведені вибори; про неміцність дружби також свідчить відсутність односторонніх позитивних виборів з боку Присяжнюк Т. на користь Баранової О. у ретесті навчання і дозвілля: коли Присяжнюк Тетяну покинула подруга Баранова Ольга, перша відразу знайшла заміну останній у дружбі з іншими. Відсутність виборів Присяжнюк Т. - Клімова Н. з боку першої може свідчити про образу Присяжнюк Т. на Клімову Н. через вторгнення останньої у її дружбу з Барановою О., а з боку Клімової - про небажання спілкуватися з суперником через високу власну самооцінку (зі слів класовода).

У класі велике різноманіття мікрогруп у різних сферах діяльності. У сфері навчання є три великі мікрогрупи друзів: перша - Александрович М., Ковтонюк С., Нестеренко В., одночасно Нестеренко В. ще дружить з Гончаренком С.; друга - Баранова О., Бучушкан Л., Присяжнюк Т., одночасно Баранова О. ще дружить з Шелест І.; третя - Мацюк Г., Міненко Т., Корнійчук Т., одночасно Мацюк Г. дружить ще з Кобернюк А. Однакова кількість мікрогруп з негативними зв'язками, а саме у сфері навчання є 3 мікрогрупи ворогів: перша - троє друзів Александрович М., Ковтонюк С. і Нестеренко В. ворогують з Володько Л.; друга - Баранова О. і Ковтонюк С., які не дружать між собою, ворогують з Довбиш Н.; третя - Борович В. і Омелянов В., які не дружать між собою, ворогують з Федірко Т. У сфері дозвілля переважають мікрогрупи з позитивними взаємозв'язками, а саме: три мікрогрупи друзів і одна мікрогрупа ворогів. Перша мікрогрупа друзів - Александрович М., Ковтонюк С., Нестеренко В.; друга - Мацюк Г., Корнійчук Т., Міненко Т.; третя є „трикутником” - Вербівський Р. одночасно дружить з Омеляновим В. і Нацевичем Є. (останні між собою зберігають нейтралітет). Мікрогрупа ворогів - друзі Александрович М. і Нестеренко В. ворогують з Володько Л. і Довбиш Н. (останні між собою не дружать). Ретест в обох сферах діяльності не відобразив ідентичну картину.

Показник згуртованості однаково низький в обох сферах діяльності. Після ретесту покращилися показники у сфері навчання - стали нижче середнього, а у сфері дозвілля залишилися низькими, навіть нижче у порівнянні з попереднім дослідженням (0.44 і 0.3 відповідно). У групі спостерігається часте неспівпадіння позитивних і негативних виборів в обох сферах діяльності - по шість випадків у кожній. У сфері навчальної діяльності таке неспівпадіння констатоване між Вербівським Р. і Нацевичем Є. (перший член пари при позитивному виборі отримує негативний вибір), Довбиш Н. і Гончаренком С., Матвєєвим В. і Присяжнюк Т., Довбиш Н. і Омеляновим В., Бучушкан Л. і Шелест І., Федірко Т. і Шелест І.

У сфері дозвілля відзначено неспівпадіння виборів між Матвєєвим В. і Барановою О., Довбиш Н. і Матвєєвим В., Матвєєвим В. і Мацюк Г., Матвєєвим В. і Міненко Т., Довбиш Н. і Кобернюк А., Шелест І. та Присяжнюк Т. Отже, найбільшу кількість нерозділених виборів отримали Матвєєв В. і Довбиш Н., що говорить про несприйняття їх членами групи.

У загальному рівень згуртованості у групі, за результатами усіх досліджень, можна оцінити як низький.

Групові соціометричні індекси

Коефіцієнт групової згуртованості:

$$R_1$$

$$KB=---$$

$$R$$

KB – коефіцієнт взаємності;

R_1 – кількість взаємних позитивних виборів;

R – загальна кількість позитивних виборів.

Сфера навчальної діяльності (тест):

$$32$$

$$KB=---=0,48 \text{ – низький рівень.}$$

$$60$$

Сфера дозвілля (тест):

$$28$$

$$KB=---=0,44 \text{ - низький}$$

$$63$$

Сфера навчальної діяльності (ретест):

$$32$$

$$KB=---=0,53 \text{ – нижче середнього}$$

$$60$$

Сфера дозвілля (ретест):

$$18$$

$$KB=---=0,3 \text{ - низький}$$

$$60$$

Характеристика досліджуваної Мацюк Ганни

(під №16 у дослідженні №1, №2; під №15 у дослідженні №3, №4)

1. Аналіз положення досліджуваної у групі.

Мацюк Ганна - офіційний лідер групи, її староста. Результати чотирьох досліджень показали, що її місце у колективі подобається приблизно половині колективу, що вона не міцно закріпилась на цій позиції: Мацюк Г. є соціометричною зіркою за даними тесту у сфері дозвілля і ретесту у сфері навчання, у тесті навчальної діяльності і ретесті сфери дозвілля вона посіла статус „тієї, кому надають перевагу”.

Позитивний індекс у сфері навчання за даними тесту і ретесту становить 0.25 і 0.32 відповідно, у сфері дозвілля - 0.35 і 0.26 відповідно; негативний індекс у сфері навчання за даними тесту і ретесту не змінився і становить 0.05, у сфері дозвілля також залишився стабільним і становить 0.02.

На основі індексологічного обчислення виборів на користь Мацюк Г. можна зробити висновок, що вона має більший статус, здійснює більший конструктивний вплив на членів групи, комфортніше почувається у взаємостосунках з ними у сфері навчальної діяльності.

Як було зазначено вище, положення Мацюк Г. після ретесту змінилося: погіршилось у сфері дозвілля і покращилось у сфері навчання.

2. Аналіз особливостей стосунків досліджуваного у групі.

Позитивні і негативні вибори у сферах навчальної діяльності та дозвілля в тесті і ретесті співпадають не завжди: більш послідовною дівчина виявилась при здійсненні позитивного вибору у сфері навчальної діяльності (Корнійчук Т. і Міненко Т.), менш послідовною при здійсненні позитивного вибору у сфері дозвілля (Корнійчук Т.); при здійсненні негативного вибору у сфері навчання співпадіння зберігається при виборі Гончаренка С., повністю збереглась антипатія у сфері дозвілля до Баранової О., Гончаренка С., Матвєєва В.

За результатами чотирьох досліджень виявлено, що стійку симпатію до Мацюк Г. продемонстрували Міненко Т., Корнійчук Т., Кобернюк А., Володько Л.; менш стійка симпатія виявлена з боку Нестеренка В., який проявив її лише після ретесту в обох сферах діяльності.

Також є досліджувана, яка в чотирьох дослідженнях проявила сильну антипатію до Мацюк Г., - це Баранова О., а Михненко В. демонструє антипатію до офіційного лідера лише у сфері дозвілля.

Серед досліджуваних немає таких учнів, які у різних випадках демонстрували б протилежне ставлення до дівчини.

За результатами тесту і ретесту в обох сферах дослідження, Мацюк Г. проявляє сильну симпатію до Корнійчук Т., менш симпатизує Міненко Т. (не проявила симпатії до неї при ретесті у сфері дозвілля).

Сильна антипатія проконстатована з боку Мацюк Г. до Матвєєва В., Гончаренка С. (негативні вибори у всіх дослідженнях), явна антипатія спостерігається і до Баранової О. у сфері дозвілля, слабша - у сфері навчання.

Мацюк Г. не проявила двоякості у ставленні до однокласників, тобто або вона симпатизує комусь, або відчуває антипатію, або просто ігнорує, не пристосовуючись до ситуації.

Позитивні вибори на досліджувану спрямовували представники зі статусної групи „тих, кому надають перевагу“, „знехтуваних“ і „зірок“. У загальному більша кількість позитивних виборів була здійснена з боку „тих, кому надають перевагу“ (10). У навчальній діяльності за даними тесту і ретесту переважають позитивні вибори з боку „знехтуваних“ (відчувається корисливі мотиви), у сфері дозвілля стабільними є позитивні вибори від „тих, кому надають перевагу“.

Негативні вибори на Мацюк Г. спрямовували представники із статусної групи „зірок“, „знехтуваних“ і „тих, кому надають перевагу“. Кількість негативних виборів з боку перших двох груп однакова (4). У навчальній діяльності і в дозвіллі постійно негативні вибори надходили від „зірки“ Баранової О., від „знехтуваних“ і „тих, кому надають перевагу“ - лише у сфері дозвілля.

Аналізуючи надходження позитивних і негативних виборів від статусних груп, можна констатувати, що клас розколовся навпіл по відношенню до Мацюк Г., адже позитивні і негативні вибори здійснювали представники кожної з груп, які в сукупності становлять весь клас. А в кожній статусній групі позитивні і негативні вибори, спрямовані на Мацюк Г., були майже на одному рівні.

Власні позитивні вибори Мацюк Г. спрямовувала на „тих, кому надають перевагу" і на „знехтуваних". У загальному переважають позитивні вибори на „тих, кому надають перевагу", а якщо оцінювати картину по сферах діяльності, то у сфері навчання постійними є позитивні вибори на „тих, кому надають перевагу", у сфері дозвілля певна непослідовність: тест показав, що Мацюк Г. симпатизує до представників „тих, кому надають перевагу", а ретест - до „знехтуваних".

Негативні вибори досліджувана спрямовувала на представників із статусної групи „знехтуваних", „зірок" і „тих, кому надають перевагу". Найбільше негативних виборів отримали „знехтувані", при чому у всіх сферах діяльності. Сильна антипатія і до „зірки" Баранової О. у сфері дозвілля.

Позитивні взаємні вибори Мацюк Г. має Кобернюк А., Корнійчук Т., Міненко Т., Нестеренком В., Боровичем В. З усіма названими дівчатами - у сфері навчання, з Корнійчук Т., Міненко Т. і Боровичем В. - у сфері дозвілля. Позитивні взаємні вибори змінилися після ретесту: у сфері навчання дружні стосунки збереглися з Корнійчук Т. і Міненко Т., а в сфері дозвілля - лише з Корнійчук Т. і встановилась дружба з Нестеренком В. Також має учениця і взаємні негативні вибори: ворогує лише з Барановою О., при чому постійно у сфері дозвілля, а в сфері навчання взаємну антипатію виявив ретест.

Мацюк Г. має зв'язок з неофіційними лідерами: з головним, Барановою О. - взаємний негативний; з другорядними - як односторонні негативні, так і односторонні позитивні: Клімова спрямовує односторонній негативний вибір, а Присяжнюк - односторонній позитивний. Вороже ставлення до неофіційного лідера показує, що Мацюк Г. відчуває в ньому сильного конкурента, амбіційно ставиться до влади в колективі, однак не знає, як її зміцнити. Соціометричні дослідження показали, що напружені стосунки у Мацюк Г. наявні лише з Матвєєвим В, які проявляються у сфері дозвілля: дівчина проявляє антипатію до нього, а він до неї симпатизує. Ретест відобразив спад напруження: Матвєєв В. не робить жодного вибору у бік дівчини, а вона продовжує відчувати до нього антипатію. Це характеризує Матвєєва В. як горду людину, а Мацюк Г. - як послідовну.

Мацюк Г. входить до нечисленних мікрогруп як позитивного, так і негативного характеру. У сфері навчання вона входить лише до мікрогрупи позитивного характеру - взаємна дружба між Мацюк Г., Корнійчук Т. і Міненко Т., що доповнюється і дружбою Мацюк Г. з Кобернюк А. У сфері дозвілля вона входить до мікрогруп різного характеру: позитивного - дружба з Корнійчук Т. і Міненко Т., негативного - ворожнеча подруг Мацюк Г. і Корнійчук Т. з Барановою О.

3. Визначення напрямків подальшої дослідницької та корекційної роботи з дитиною.

Як показало проведене соціометричне дослідження, статус офіційного лідера у Мацюк Г. не міцний, почувається дівчина впевнено і здійснює конструктивний вплив лише у сфері навчання. Тому корекція її статусу у групі повинна проходити у таких напрямках: ініціативність у позаурочному житті колективу, організація цікавих заходів, задіюючи до спільної діяльності неофіційних лідерів у сфері дозвілля, відкритіше і простіше ставитися до однокласників, дівчина повинна показати, що цікавиться не тільки навчанням, влаштовувати диспути на цікаву для всіх тему, обмінюватись платівками, книжками, журналами тощо з однокласниками, намагатись це робити з негативно налаштованими до неї учнями. Основне, що повинна зрозуміти Ганна, що справжній лідер стоїть вище ворожнечі, намагається зрозуміти кожного, не перетягує прибічників на свій бік насильно, а поводить просто і доброзичливо, тоді однокласники самі потягнуться до такої людини. Також класний керівник повинен допомогти Мацюк Г. зміцнити авторитет серед однокласників, відкрито не показуючи своєї симпатії та довіри до учениці, а ставлячись до неї так, як до всіх учнів, повинен давати більше доручень та обов'язків і вести чіткий контроль за їх виконанням.

Корекція системи міжособистісних стосунків досліджуваного у групі головним чином повинна пройти у напрямі зняття запеклої ворожнечі між досліджуваною та неофіційним лідером Барановою О. Для цього дівчата повинні відверто поговорити між собою, з'ясувати причини ворожнечі. Немало також залежить і від класного керівника: він повинен залучати їх до спільної діяльності, відповідальність за виконання якої несли б обоє однаково, вчасно проводити роз'яснювальні бесіди з дівчатами та ін. Також класовод повинен змінити стратегію при призначенні офіційного лідера: він щороку призначає нову старосту, що спричиняє незгуртованість колективу через відсутність постійного лідера, учні розуміють, що кожен може посісти статус офіційного лідера, тому відбувається зневажання існуючого офіційного лідера, невизнання його авторитету, учні стають більш амбітними щодо лідерства.

Індексологічний етап

Персональні соціометричні індекси (для досліджуваної Мацюк Г.)

Індекс позитивного статусу:

B_+

$C_+ = \frac{B_+}{N-1}$

C_+ - індекс позитивного статусу;

B_+ - кількість позитивних виборів, отриманих досліджуваною;

N – число членів групи.

Сфера навчальної діяльності (тест):

5

$C_+ = \frac{5}{20} = 0,25$

20

Сфера дозвілля (тест):

7

$C_{+} = \frac{7}{20} = 0,35$

20

Сфера навчальної діяльності (ретест):

6

$C_{+} = \frac{6}{19} = 0,32$

19

Сфера дозвілля (ретест):

5

$C_{+} = \frac{5}{19} = 0,26$

19

Індекс негативного статусу:

B-

$C_{-} = \frac{B-}{N-1}$

N-1

C- - індекс негативного статусу;

B- - кількість негативних виборів, отриманих досліджуваною;

N – число членів групи.

Сфера навчальної діяльності (тест):

1

$C_{-} = \frac{1}{20} = 0,05$

20

Сфера дозвілля (тест):

4

$C_{-} = \frac{4}{20} = 0,2$

20

Сфера навчальної діяльності (ретест):

1

$C_{-} = \frac{1}{19} = 0,05$

19

Сфера дозвілля (ретест):

4

$C_{-} = \frac{4}{19} = 0,2$

19

Як бачимо, індекс позитивного соціометричного статусу учениці значно вищий за індекс негативного, тому можна впевнено сказати, що Ганна здійснює більш конструктивний вплив на членів своєї групи, комфортніше почуває себе у взаємостосунках з ними, отже, потенційна здатність до лідерства у неї зростає.

Підсумок.

Ми провели соціометричні дослідження психологічного мікроклімату колективу молодших школярів та зробили його детальний аналіз.

Виходячи з отриманих результатів, можна зробити висновок, що характеристика психологічного клімату колективу є динамічною, і якщо доведеться робити наступні ретести, то результати отримаємо вже інші, дещо змінені в ту чи іншу сторону. Симпатії як і антипатії школярів змінюються під впливом багатьох об'єктивних та (в більшості) суб'єктивних факторів, що зумовлює надання переваги чи ігнорування тому чи іншому члену колективу.

Аналізуючи ступінь та стан психологічного клімату у різних класних колективах, ми помітили тенденцію до зниження коефіцієнту групової згуртованості. Можна зробити обережне припущення, що причиною цього є байдужість та незацікавленість класовода до життя класу та членів колективу, відсутність систематичної роботи та заходів, спрямованих на згуртування всіх учасників педагогічного процесу у класі. Також однією з вагомих причин є егоцентричні прояви учнів по відношенню один до одного, де на першому місці постає зиск і розрахунок, а вже потім розуміння та емпатія.

Отримані результати дають нам підставу вважати, що соціометричні дослідження у молодших класах слід проводити досить обережно та використовуючи допоміжні методи, так як у цьому віці почуття колективізму у школярів розвинене іще не на достатньому рівні, щоб об'єктивно робити вибір на користь того чи іншого члена колективу. Діти в поняття, наприклад, дружба вкладають часто поверхове значення: дає списати або ділиться зі мною печивом, або добре вчиться тощо. Саме за критерієм симпатії та антипатії робиться той чи інший вибір, тому часто діти критерій симпатії розглядають як дружбу, а антипатії – небажання дружити.

Як бачимо, при дослідженні психологічного клімату колективу не варто обмежуватись використанням лише соціометрії. Для більш змістовної інформації необхідне застосування таких методик, як „Вибір у дії”, „Оцінка друзів” [1;176] тощо. Але положення учня у структурі міжособистісних відносин не завжди може бути однаковим. У різних видах спілкування „зірками” та „ізольованими” можуть виявитись зовсім різні учні. Тому для дослідження стійкості статусу школяра в системі міжособистісних відносин варто використати методику „До кого ти звернешся”, „Вибір однокласників”, „Відгадай вибір” тощо [1;179].

Список використаної літератури

1. Бандурка А.М., Друзі В.А. Конфликтология. – Харьков: Університет ВД України, 1997. – 335 с.
2. Вікова психологія /Під ред. Г.С.Костюка. – К.: «Радянська школа», 1976 с.
3. Вишнякова Н.Ф. Конфликтология: Учеб. Пособие. 3 – е изд. – Мн.: Университетское, 2002.
4. Гришина Н.В. Психология Конфликта. – СПб: Питер, 2002. – 464 с.
5. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн.. для учителя / Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, И. Я. Каплунович. – М.: Просвещение, 1988. – 207 с.
6. Забродський М.М., Савченко О.М., Тичина І.М. Психологія особистості: навчальний посібник. – Житомир, 2005. – 206 с.
7. Занюк С. Психологічний клімат колективу -: К.: Главник, 2004. – 98 с.
8. Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / А. В. Петровский, А. В. Брушлинский, В. П. Зинченко и др.; Под ред. А. В. Петровского. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
9. Орбан – Лембрик Л.Е. Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. К., 2006.
10. Петровский А. В., Шпалинский В. В. Социальная психология коллектива Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов. М., „Просвещение”, 1978. - 176 с.
11. Пірен М.І. Основи конфліктології Навчальний посібник. – К., 1997. – 346 с.
12. Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других. –М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2003. – 400с.

13. Психологічний клімат колективу/Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник – К.: Макрос-СВС, 2003. – 114 с. – (Психологічний інструментарій)..
14. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Уч. пособие. – М.: ВЛАДОС. 2004.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 713 с.
16. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 976 с.

Соціометрія.

Для цього дітям досліджуваної групи пропонують зробити один одному подарунки. Подарунками можуть бути листівки, закладки для книжок, іграшки, малюнки тощо.

Форма проведення індивідуальна. Експериментатору допомагають два асистенти. Перший асистент працює в окремій кімнаті з дітьми, які ще не пройшли дослідження. Він грається з ними, читає їм книжки тощо. Експериментатор проводить соціометричний тест з кожною дитиною окремо. Після основного дослідження експериментатор передає дитину другому асистенту, який працює в іншому приміщенні. Основна мета обох асистентів - не допустити спілкування між дітьми, які ще не пройшли і вже пройшли дослідження. За рахунок цього забезпечується достовірність отриманої інформації.

Отже, необхідною умовою проведення методики "Вибір у дії" є одночасна робота експериментатора та двох асистентів у трьох окремих приміщеннях.

Стимульний матеріал:

- 1) текст інструкції для досліджуваного;
- 2) набір з трьох листівок для кожної дитини, крім того 5-10 таких самих додаткових листівок;
- 3) бланк незаповненої соціоматриці;
- 4) фотокартки дітей досліджуваної групи для дошкільників (для молодших школярів - картки із прізвищами та іменами).

1. Підготовка дослідження. До початку дослідження експериментатор розкладає на столах фотокартки чи картки з прізвищами та іменами тих дітей, які за ними працюють. Крім того дослідник на зворотньому боці кожній з трьох листівок проставляє порядковий номер тієї досліджуваної дитини, яка їх буде дарувати. Потім це дозволить додатково перевірити правильність заповнення соціоматриці.

Інструкція для досліджуваного складається з двох етапів.

На *першому етапі* експериментатор орієнтує досліджуваного на здійснення позитивного соціометричного вибору, для цього він звертається з такими словами:

"Я даю Тобі три листівки. Ти повинен їх подарувати трьом діткам зі своєї групи (класу), які Тобі найбільше подобаються. Пройди по кімнаті, пригадай, де хто сидить. Тобі допоможуть легко це зробити фотокартки дітей з Твоєї групи (картки з прізвищами та іменами Твоїх однокласників). Залиш по одній листівці на столах трьох вибраних Тобою дітей."

Після того, як досліджуваний зробив свій вибір, він повідомляє про нього експериментатору. Дослідник робить відповідні позначки "+" у соціоматриці.

Другий етап спрямований на виявлення антипатій досліджуваного. Для цього експериментатор запитує у дитини, кому з дітей своєї групи (однокласників) вона не хотіла б зробити подарунок. Дослідник вислухує негативні вибори досліджуваного і робить відповідні позначки "-" у соціоматриці.

- 2. Кількісна обробка даних.** Після того, як експериментатор зібрав заповнені картки, починається обробка даних. Вона складається з трьох етапів:
- табличного;
  - графічного;
  - індексологічного.

Табличний етап обробки даних передбачає побудову соціоматриці — таблиці, за допомогою якої узагальнюються результати опитування.

Соціоматриця повинна містити такі основні відомості про групу:

- 1) список членів групи, які роблять вибори (Хто вибирає). Кожному досліджуваному у списку присвоюється відповідний порядковий номер. Для полегшення подальшої інтерпретації спочатку записують прізвища, імена хлопчиків, а потім дівчаток;
- 2) список членів групи, кого вибирають (Кого вибирають). Для того, що не загроможувати соціоматрицю великою кількістю інформації, замість прізвищ та імен досліджуваних записують лише їх порядкові номери;
- 3) на соціоматриці одночасно фіксуються позитивні "+" та негативні "-" вибори кожного досліджуваного;
- 4) для кожного з досліджуваних необхідно підрахувати загальну кількість: отриманих позитивних виборів; отриманих взаємних позитивних виборів; отриманих негативних виборів; отриманих взаємних негативних виборів.
- 5) для групи підрахувати загальну кількість: позитивних виборів; взаємних позитивних виборів; негативних виборів; взаємних негативних виборів.

ЗРАЗОК ЗАПОВНЕННЯ СОЦІОМАТРИЦІ

№	ХТО	КОГО ВИБИРАЮТЬ																
		ВИБИРАЄ		1.	2.	1.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11	12	13	14,	15
1.	Бондарчук І.																	
2.	Волинець О.																	
1.	Гончар С.																	
4.	Дмитренко В.																	
5.	Коваль М.																	
6.	Левчук Д.																	
7.	Лоза С.																	
8.	Макарчук В..																	
9.	Мороз О.																	
Кількість отриманих виборів		6	9	5	5	4	4	7	5	8	5	7	3	1	10	5	90	
Кількість "+" виборів		4	8	0	2	3	2	2	3	0	2	1	2	3	9	4	45	
Кількість взаємних "+" виборів		1	2	0	1	2	2	2	2	0	1	0	1	2	3	3	22	
Кількість "-" виборів		2	1	5	3	1	2	5	2	8	3	6	1	4	1	1	45	
Кількість взаємних "-" виборів		1	1	2	2	1	1	3	2	3	3	3	1	2	1	0	26	

+	Позитивний вибір	-	Негативний вибір
+	Позитивний взаємний вибір	-	Негативний взаємний вибір

Графічний етап передбачає побудову на основі соціоматриці групової та індивідуальної соціограм. Соціограма - це графічне зображення ставлення досліджуваних один до одного за відповідями на соціометричні питання. Соціограма дозволяє наочно проілюструвати і більш глибоко проаналізувати групові взаємозв'язки.

Соціограма складається з IV концентричних кіл:

I коло --реєструє досліджуваних із груповим статусом „соціометрична зірка” (ті досліджувані, які отримали **6 і більше** позитивних виборів);

II коло - реєструє тих досліджуваних, яким у групі „**надають перевагу**” (отримали 3 – 5 позитивних виборів);

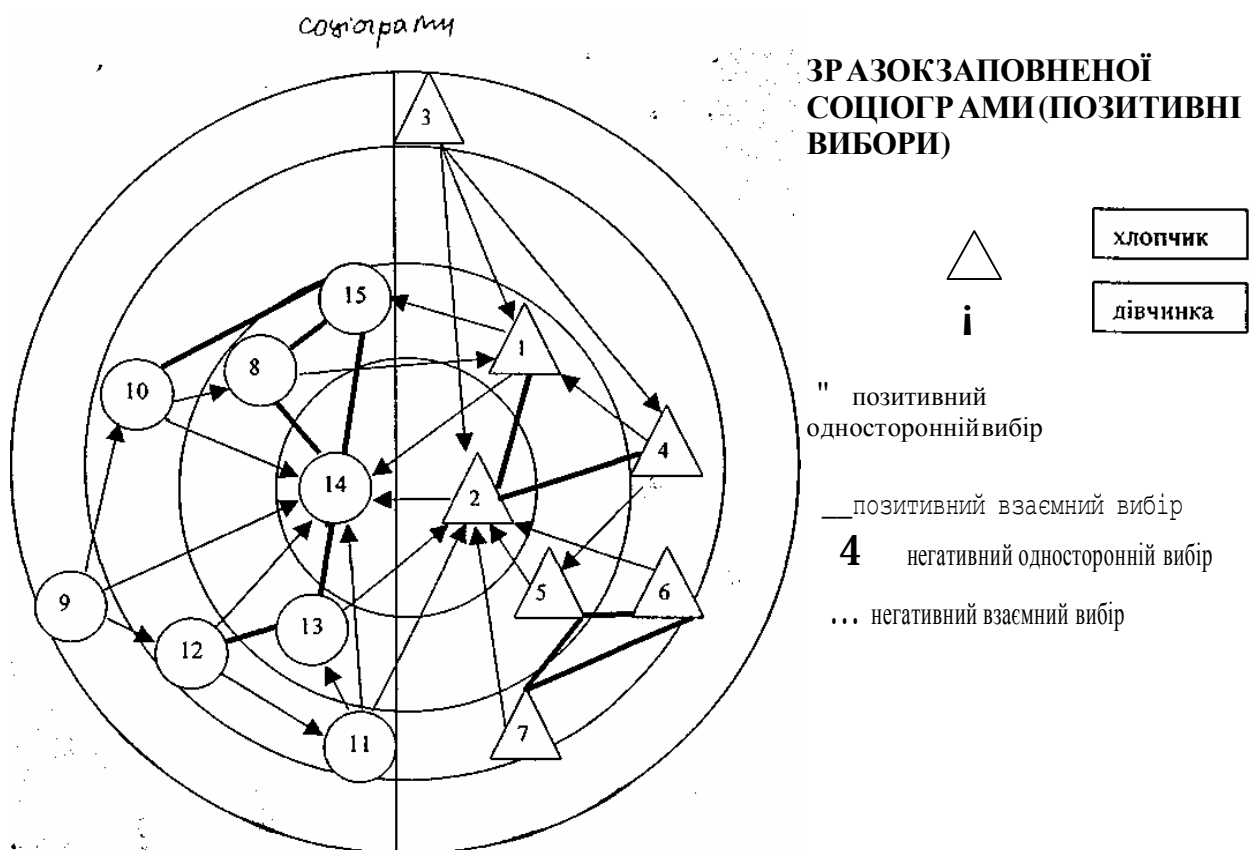
III коло - реєструє досліджуваних із груповим статусом „**знехтувані**” (отримали 1-2 позитивні вибори);

IV коло - реєструє досліджуваних із груповим статусом „**ізолювані**” (не отримали *жодного* позитивного вибору).

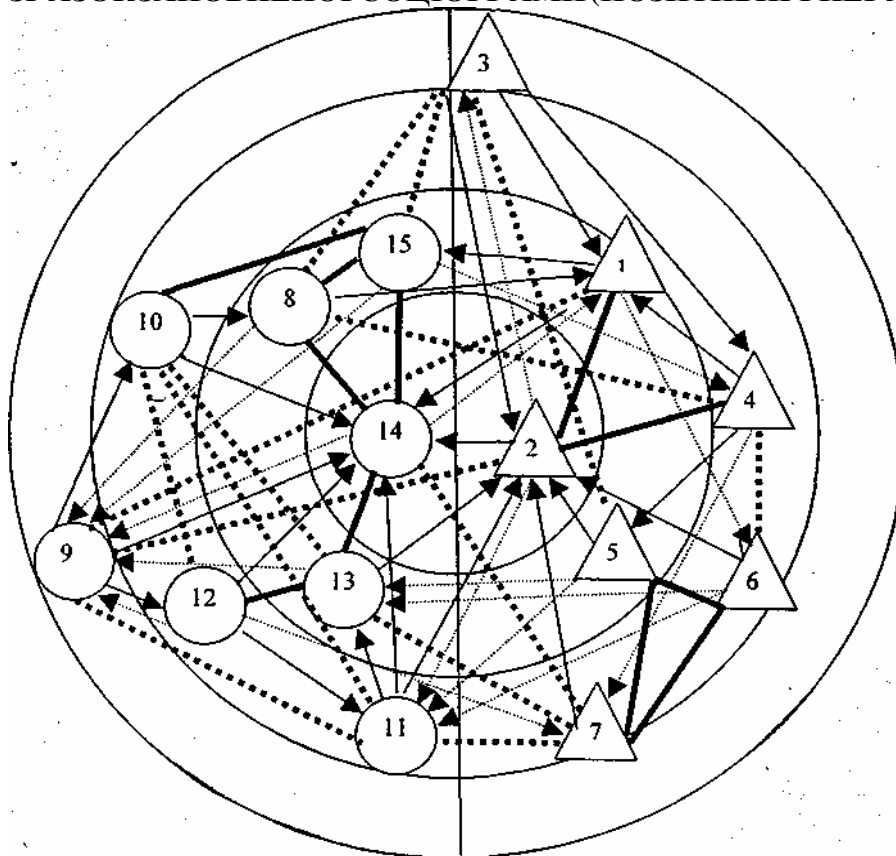
По вертикалі соціограма поділяється на 2 рівні частини. В одній частині позначаються дівчатка, в іншій - хлопчики. Це дозволить краще простежити характер міжстатевих зв'язків у групі.

На соціограмі записуються порядкові номери досліджуваних. Якщо досліджуваний - дівчинка, то її порядковий номер записується в колі. Якщо досліджуваний - хлопчик, то його порядковий номер записується у трикутнику.

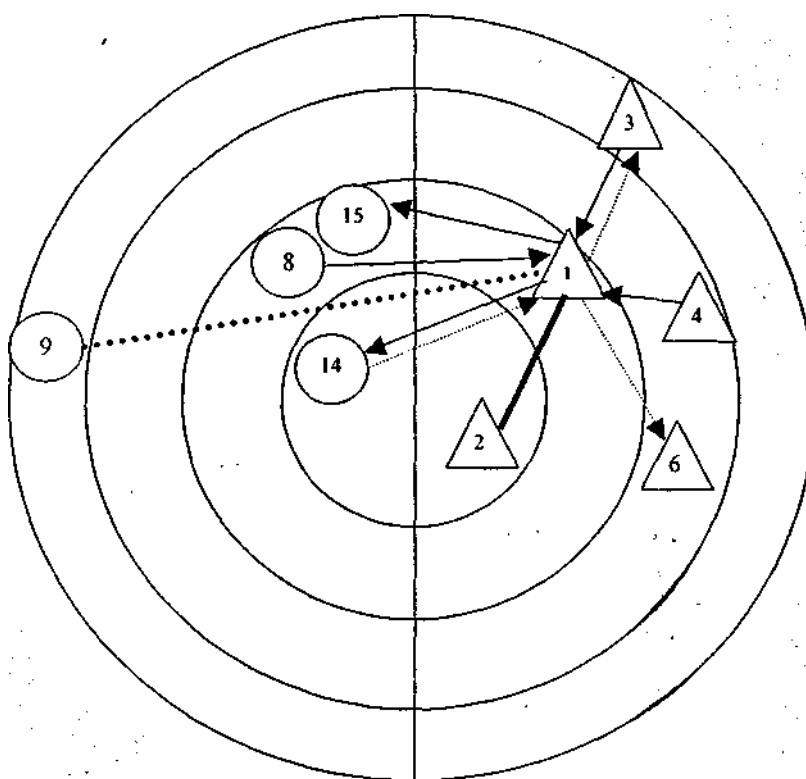
Вибори, зроблені та отримані кожним з досліджуваних, на соціограмі позначаються стрілочками. Позитивні вибори — суцільні стрілочки, негативні вибори - пунктирні стрілочки.

ЗРАЗОК ЗАПОВНЕНОЇ СОЦІОГРАМИ (ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ ВИБОРИ)

ІНДИВІДУАЛЬНА СОЦІОГРАМА для досліджуваного Бондарчука І. (№1)

Індексологічний етап. Для виявлення кількісних характеристик відношень в групі використовують соціометричні індекси. Виділяють дві групи індексів — *персональні соціометричні індекси та групові соціометричні індекси.*

До персональних соціометричних індексів відносяться індекси позитивного і негативного соціометричного статусу досліджуваного, які характеризують його положення в групі, потенційну здатність до лідерства.

Індекс позитивного статусу визначається за формулою:

$$B^+$$

$$C^+ = \frac{B^+}{N-1} \quad \text{де } C^+ \text{ - індекс позитивного статусу,}$$

B^+ - кількість позитивних виборів, отриманих досліджуваним;

N - число членів групи.

Індекс негативного статусу визначається за формулою:

$$B^-$$

$$C^- = \frac{B^-}{N-1} \quad \text{де } C^- \text{ - індекс негативного статусу,}$$

B^- - кількість негативних виборів, отриманих досліджуваним;

N - число членів групи.

Чим вищий індекс позитивного соціометричного статусу, і чим нижчий індекс негативного соціометричного статусу має досліджуваний, тим більший конструктивний вплив він здійснює на членів своєї групи, тим комфортніше почуває себе у взаємостосунках з ними, потенційна здатність до лідерства у нього зростає. Високий індекс негативного статусу у поєднанні з низьким індексом позитивного статусу буде свідчити про протилежні характеристики положення досліджуваного у групі.

Груповим соціометричним індексом є індекс групової згуртованості. Цей індекс визначається за формулою:

$$R_1$$

$$KB = \frac{R_1}{R}, \quad \text{де } KB \text{ - коефіцієнт взаємності; } R_1 \text{ - кількість взаємних позитивних виборів; } R \text{ - загальна кількість позитивних виборів у групі.}$$

Значення індексу групової згуртованості	Рівень групової згуртованості
0 - 0,49	Низький
0,5-0,59	Нижче середнього
0,6-0,69	Середній
0,7-0,85	Вище середнього
0.85-1	Високий

II ЕТАП ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ (РЕТЕСТ)

Ретест проводиться після первинного дослідження через 6 -7 тижнів з тими ж досліджуваними. Ретест передбачає проведення соціометрії у сфері навчальної діяльності та дозвілля та аутосоціометрії. Він дозволяє перевірити первинну інформацію, а також прослідкувати динаміку міжособистісних стосунків у групі.

На основі даних тесту та ретесту будується характеристика групи та характеристика досліджуваного.

СХЕМА НАПИСАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ГРУПІ

Характеристика групи є основним показником ґрунтовності проведеної студентом-практикантом дослідницької роботи. Вона повинна максимально повно відображати результати, отримані на всіх етапах дослідження, розкривати найсуттєвіші зв'язки між членами групи, демонструвати динаміку внутрішньогрупових процесів у сфері міжособистісного спілкування.

У характеристиці досліджуваної групи повинні міститися відповіді на такі питання:

1. Виявлення соціометричних зірок у групі.

Чи співпадають соціометричні зірки у тесті та ретесті, хто вони? Який груповий статус за результатами кожного з досліджень отримав офіційний лідер групи?

2. Аналіз особливостей міжособистісних стосунків досліджуваних зі статусом "знехтуваний" та "ізолюваний":

Чи співпадають знехтувані та ізолювані у тесті та ретесті, хто вони?

Чи є у групі такі діти, які у обох дослідженнях отримали статус "знехтуваного" та "ізолюваного"?

На представників яких статусних груп спрямовують свій позитивний вибір досліджувані зі статусом знехтуваних та ізолюваних? Чи повторюються ці вибори в обох дослідженнях? На представників яких статусних груп спрямовують свій негативний вибір досліджувані зі статусом знехтуваних та ізолюваних? Чи повторюються ці вибори в обох дослідженнях? Чи є діти, які відмовилися зробити позитивний чи негативний вибори? Яке положення вони займають у системі внутрішньогрупових стосунків?

Аналіз рівня групової згуртованості:

- Скільки дітей у кожному з досліджень отримали лише позитивні; позитивні та негативні вибори; лише негативні вибори?

- Чи є діти, які в обох дослідженнях отримали лише позитивні вибори?

- Чи є діти, які в обох дослідженнях отримали лише негативні вибори?

- Чи є зв'язок між офіційним і неофіційним лідерами? Який цей зв'язок (позитивний - негативний; взаємний - односторонній)?

- Чи є зв'язки між неофіційними лідерами? Які ці зв'язки?
- Чи є у групі мікрогрупи ? Хто до них входить?
- Чи є зв'язки між членами мікрогруп ? Які ці зв'язки?
- Який показник групової згуртованості отримала група в обох дослідженнях?
- Чи є у групі неспівпадання позитивних та негативних виборів(коли один досліджуваний вибирає іншого позитивно, а отримує від нього негативний вибір}? Як багато таких випадків?
- Як у загальному можна оцінити рівень згуртованості групи?

Визначення перспектив подальшої дослідницької та корекційної роботи з групою:

- Можливі напрямки дослідницької та корекційної роботи з високостатусними членами групи.
- Можливі напрямки дослідницької та корекційної роботи з низькостатусними членами групи.
- Можливі напрямки дослідницької та корекційної роботи з мікрогрупами.